

ЯРОСЛАВ СЕНИК

Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України
Львів

ЯРОСЛАВ ЧИЖ (1894 – 1958) – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІМІГРАЦІЇ В США¹

Ярослав Ількович Чиж – військовий і громадський діяч, журналіст, публіцист, редактор і дослідник історії етнічних, зокрема українських громад в США². Народився 17 лютого 1894 р. в Дублянах під Львовом в родині учителя. Від 1899 р. вчився в народній школі та гімназіях Львова та Ряшева, в 1912 р. з відзнакою закінчив українську гімназію в Перемишлі. Вивчав славистику на філософському відділі Карлового Університету в Празі в 1912 – 1914 та 1921 – 1922 рр. В таємному Українському університеті у Львові два семестри в 1920 – 1921 рр. вивчав українську мову й літературу.

Вже від початку навчання був активним громадським діячем. Співредактор “*Наших Листків*” – гімназійного видавництва у Перемишлі (1912). Член управи, пізніше голова ЦК Української молоді середніх шкіл у Львові (1910 – 1911), секретар Української Студентської Громади в Празі (1913 – 1914).

Під час I світової війни служив в австрійській армії (1914 – 1918), потім був політичним зв'язковим XII-го Австрійського Корпусу в Україні (1918). Після революції 1917 р. – сотник, начальник політичного відділу Корпусу Січових Стрільців у Києві (1918 – 1919), член Стрільської Ради, редактор органу Корпусу – “*Стрільської Думки*” (1919). По війні вернувся до Львова, був головою Комітету Української Молоді і Українського Студентського Союзу у Львові (1920 – 1921), помічником секретаря краєвого гуманітарного товариства “*Український Горожанський комітет*” у Львові (1920 – 1921).

Я. Чиж був одним із ініціаторів створення та членом Начальної Команди Української військової організації (1920 – 1921). Після невдалого замаху на Пілсудського і львівського воєводу Грабовського, учасником якого був Я. Чиж, він уникнув арешту, виїхав під кінець 1921 р. до Відня, потім до Праги.

3 вересня 1922 р. Я. Чиж прибув до США за дорученням Є. Ковновальця як представник УВО для організації фінансової та ідеологічної підтримки від американських українців, започаткував тут збірку фондів на УВО. Він зараз же включився до політичної організації “*Оборона України*”, був членом її Головної управи і секретарем (1923 – 1926). Досліджував історію цієї організації між двома світовими війнами (у нарисі в книзі споминів І. Макуха)³, але через недугу не встиг завершити⁴.

Від березня 1923 до лютого 1924 р. був помічником керівника Українського бюро Інформаційної іншомовної Служби (Ukrainian

Bureau of the Foreign Language Information Service) в Загальній Раді (Common Council) в Нью Йорку. Незабаром перейшов до газети “Народна воля” – органу Українського Братського (Робітничого) Союзу. Спочатку був співробітником, а від жовтня 1924 р. до кінця червня 1929, а потім від 1933 до 1942 р. був її редактором. Був членом Головної Ради Українського Робітничого Союзу в Скрантоні (1925 – 1929, 1933 – 1941) та Українського Конгресового Комітету (1940 – 1941). Від 1942 р. Я. Чиж працював в Нью-Йорку як керівник відділу іншомовної преси пресово-інформаційного агентства “Загальна Рада” для Американської єдності (Common Council for American Unity), а з 1952 до 1958 – співдиректор Ради.

Я. Чиж володів, крім української, ще 6 мовами, читав 10 мовами. Відділ в “Загальній Раді” мав 26 перекладачів, переглядали новини із 27 мов з 700 газет з усіх країн для американської етнічної преси. Він розсилав статті про американські звичаї, закони, історію, політичні події, про краще розуміння між етнічними групами, вплив демократії та внесок національностей в американське життя до іншомовної етнічної преси⁵.

В 1956 р. став співорганізатором, а згодом виконавчим директором Комітету Національностей (Nationalities Committee) Програми Президента США “Народ до народу” (People to People Foundation, Inc.) для підтримування дружніх взаємин з іншими народами.

Я. Чиж був одним із найкращих журналістів в Америці. Як пише дослідник української преси О. Кравченко, “своїми статтями в “Народній волі” та редагованими календарями УБСоюзу проробив велику працю, навчаючи емігрантів позитивної громадсько-суспільної праці та заохочуючи їх до утримування постійного контакту з Рідним краєм і допомоги йому матеріально й морально”⁶. Зробив також багато для піднесення національної свідомості імміграційної громади. Його називали “найпершим авторитетом Америки про іншомовну пресу”. Від 1943 р. він був дорадником американського уряду в справах національностей, консультантом у цих справах у ряді недержавних і громадських установ стосовно іншомовної преси та національних груп в США. Як заступник директора Загальної Ради для Американської єдності, неодноразово був членом американських делегацій у поїздках до Європи.

Я. Чиж активно займався пресою, організаціями, культурними і громадянськими справами американських етнічних груп. Він – член Комісії з нагородження “Один світ” (One World Award Commission), Американської Академії суспільно-політичних наук (American Academy of Social and Political Science), Комітету допомоги новим іммігрантам Ради охорони здоров’я та соціальної допомоги Нью-Йорку (Committee on Services to New Immigrants of the New York Health and Welfare Council), Робочої групи Міжнародного Комітету неурядових організацій із питань міграції (Working Party of the International

Committee of Non-Governmental Organizations Interested in Migration), спонсор, член правління і член Комітету істориків Американського музею імміграції (American Museum of Immigration).

24 березня 1954 р. організація Philadelphia Fellowship Commission нагородила Я. Чижа національною відзнакою (National Citation) за видатний внесок в справу кращого розуміння між усіма расовими, релігійними та національними групами.

Я. Чиж був також плідним дослідником. За його словами, “научні заінтересованія лежали в ділянці історії, організації і преси українців, росіян та інших національних груп в Америці”⁷. Він вивчав історію імміграції в Америці і проблеми, пов’язані з історією і діяльністю окремих національних груп США. Проробив серію досліджень про країни походження представників понад двадцяти європейських народів, включаючи болгар, білорусів, козаків, карпато-русинів, чехів, росіян, українців та ін. Дослідження були підготовлені в 1950 – 1951 для Національного Комітету для Вільної Європи (National Committee for Free Europe), Східно-Європейського фонду (East European Fund), в 1953 – для корпорації Rand; а також для поширення серед урядових та інших інституцій, зацікавлених в політичній діяльності вищенаведених агенств.

Від 1950 р., практично від моменту створення УВАН, Я. Чиж активно співпрацював з Академією, був її Членом-кореспондентом. З його ініціативи 9 травня 1953 р. на засіданні УВАН було засновано Комісію для вивчення історії української еміграції в Америці (КІА). Головою комісії обрано Я. Чижа, а заступником та секретарем – С. Демидчука⁸. У пресі були надруковані відповідні нотатки та звернення до зацікавлених осіб про необхідність збирати матеріали для дослідів.

На засіданнях Комісії обговорювалися не лише різні проєкти, але також були доповіді на теми, що стосувалися життя українських іммігрантів. Було розпочато складання бібліографії українських видань в Америці та біографій окремих видатних українських діячів. На жаль, ці спроби дали лише часткові результати. Одночасно Президія займалася підготовкою окремих гасел до Енциклопедії Українознавства, що почала виходити у Франції. Члени комісії виготовляли короткі нотатки про окремих діячів української імміграції в Америці.

В статтях і доповідях Я. Чижа звучали дві головні теми: початки української імміграції й окремі розвідки про її чільних діячів. Зокрема, цікавою була доповідь про “важливий епізод української імміграції в 19 ст.” – першу масову імміграцію політичного характеру – приїзд до Америки штундистів з Великої України в 1891 р. Почався він у 1891 р. до Вірджинії, а потім до Північної Дакоти, де до кінця 1900 р. оселилося біля 500 родин селян, головню із Тарашанщини. Вони залишили Україну через переслідування за спротив урядовому православію. В 1920 р. їх було там біля 2.000 родин. Я. Чиж згадує свою спільну публікацію з А. Дубовим, а також нотатки про американських українців в

працях Ю. Бачинського, В. Галича, подає опис публікацій польських і російських авторів.

Він твердив, що “не зібрані й не опубліковані писання о. А. Гончаренка у видаваних ним періодиках, як “Аласка Геральд”, галицьких журналах “Народ” та “Товариш”, а також “Колокол”. Не освітлена як слід мандрівка галицьких переселенців на Гавайські острови від 1897 аж до 1909 року”. Наприкінці наводить список частини часописів, що виходили в Америці: “Америка” (1886 – 1890), “Руске Слово” (1890), “Новий Світ”¹ (1891), “Американсько-Русский Вістник” (1891), “Свобода” (1893), “Свѣтъ” (1897) та ін.⁹

Окремий вечір, присвячений А. Гончаренку з нагоди 40-ліття з дня його смерті, відбувся 2 червня 1953 р. Доповіді виголосили Я. Чиж – “Життєпис А. Гончаренка”, І. Світ – “Діяльність А. Гончаренка, як редактора часопису “Аляска Геральд”, С. Ярема – “Військовий пароплав “Агапій Гончаренко”¹⁰. Цікавим було також питання існування української комуни в 1890 р. у Каліфорнії, до якої було втягнуто також А. Гончаренка. В різних протоколах комісії й доповідях була висвітлена діяльність окремих видатних українських діячів (М. Цеглинського, І. Желіховського, Л. Ясінчука, А. Щурковського та ін.). Було також згадане про М. Судзиловського (д-р Расель) і обрання його першим сенатором на Гавайях. Прочитав кілька доповідей на наукових конференціях Академії (“Джерела історії українських братських організацій у Нью-Йорку”, “Початки української імміграції у США” та ін.). Також серед інших слід зазначити розвідки про першу українську книжку, видану в Америці – “Бузько”, та “Легенда про Макогона”.

Цікавим було повідомлення до Комісії, що архів українського діяча і редактора “Народної Воли” І. Ардана був переданий до УВАН, але не вдалося отримати інші багаті архівні матеріали, які після смерті Ардана син спалив, а книжки викинув на сміття. Цей акт викликав у членів комісії занепокоєння, й було вирішено звернутися до старших членів української імміграції, щоб їх архіви й збірки передавались до українських наукових установ для збереження. Треба зазначити, що ця проблема не менш актуальна і сьогодні.

На засіданні комісії 26 лютого 1954 р. був обговорений план написання фундаментальної автобіографії української спільноти в Америці, який залишився нездійснений. До 17 червня 1955 р. відбулося 17 засідань Комісії, але головню через хворобу Я. Чижа діяльність комісії почала занепадати¹¹.

Я. Чиж також очолював Комісію для вивчення історії українсько-єврейських взаємин. Він зібрав об’ємний матеріал на цю тему, в останні місяці свого життя інтенсивно працював над підготовкою до друку статті про українсько-єврейські стосунки під час революції. На жаль, її не знайшли серед його паперів.

Викладав в новозаснованому Українському Технічному інституті в Нью-Йорку, був деканом політичного факультету в 1955/56 н. р., а осо-

бливо “був першим професором курсу, якого жадна висока школа ще не включала в свій програмі. Це була Історія Американської України, що мала на меті доказати, що українці в діаспорі заховали великі мистецькі, культурні і моральні вартості, і ними постійно доповнюють культурні надбання світу...”¹².

Був щедрим жертводавцем цінних матеріалів (періодики, книг, рукописів і фотографій) до УВАН у США, які в складі музею-архіву УВАН становили спеціальний відділ ім. Я. Чижа¹³. Ще за життя Я. Чиж передав до УВАН частину матеріалів, що стосувалися історії української імміграції¹⁴. Вдова по ньому, Йосифина з дому Ярема передала його військово-історичну бібліотеку та різні його військові особисті пам’ятки до УВАН. Про це згадує також І. Кедрин, який пише, що він на прохання вдови Я. Чижа спонукав В. Міяковського перевірити архів Я. Чижа. Були там, між іншими, речі ще з першої світової війни, але не було “вартісних документів з Визвольної війни та піонерської доби українства в Америці”¹⁵. За заслуги Я. Чижа в дослідженні історії української імміграції УВАН присвятила йому окрему конференцію 21 травня 1960 р. Інша, менша частина архіву Я. Чижа зберігається в Дослідному центрі історії імміграції в Міннеаполісі. Там також є матеріали, що стосуються історії еміграції, в першу чергу української.

Лишив численні публікації англійською та українською мовами, головню з історії української громади в Америці. Публікації Я. Чижа друкувались в місячнику “Ukrainian Life” (Scranton, Pa.), “Common Ground” (New York), “Interpreter Releases” (New York), “Slavonic Review” (London), “Journal of Central European Affairs” (Boulder, Col.), “The Annals of the American Academy of Political and Social Science” (Philadelphia) та в інших періодичних виданнях. В часописі “Народна Воля”, редактором якого був в загальному 14 років, його редакційні статті, як правило, були без підпису, в “Календарях” УРСоюзу та в інших публікаціях підписувався “Я. Чиж”, “Я. Ч.”, “(ч.)” або ж зрідка повними іменем Ярослав Чиж. У святковому Шевченківському числі в 1936 р. у статті “Перше свято Шевченка в Америці” йдеться про перші згадки в українській американській пресі про Т. Шевченка, про першого популяризатора Т. Шевченка в Америці – А. Гончаренка, першу українську газету “Америку” І. Волянського, про “Свободу” та Календарі “Свободи”¹⁶. Про публікацію А. Гончаренка про Т. Шевченка в “Alaska Herald” була також ширша згадка в 1935 р. Інші цікаві публікації в цьому часописі: “Важна справа: Перепис населення і українці в Америці” – про рекомендації українцям щодо вказування в анкеті рідної мови і держави походження при переписі¹⁷; “Пропамятна книга УНСоюзу” – рецензія на вихід в світ відомої книги, додано деякі відомості, подано критичні зауваження щодо деяких публікацій, зокрема, статті В. Галича¹⁸; “Taras Shevchenko” – стаття про традиції святкування роковин поета в США¹⁹; “Чим цікавилися члени У.Р.С. 25 років

тому” – огляд публікацій часопису “Шершень” за 1911 р.²⁰

Ярослава Чижа згідно із своїми службовими обов’язками цікавило перш за все функціонування іншомовної преси в США. Цьому питанню він присвятив цілий ряд своїх дослідницьких статей, головню англійською мовою²¹. Серед них кілька публікації про українську пресу українською мовою²². Про пресу також згадано в кількох англійських виданнях, в яких подавався огляд іммігрантської іншомовної американської преси взагалі. Крім того, він велику увагу присвятив початкам імміграції і першим поселенцям не лише в США, але й в інших країнах північної півкулі, куди їхали заробітчани з Галичини та Закарпаття²³, питанню розміщення українців згідно офіційних американських статистичних даних²⁴, поселенню українців в різних штатах США (Гавайях, Північній Дакоті, Монтані)²⁵, організованому життю українців в цілому²⁶ та жіночих організацій (англійською мовою)²⁷ та ін.

Про Т. Шевченка у Америці писав в кількох статтях (одна – англійською мовою) як результат співпраці з УВАН та виступу на її конференціях²⁸. Крім того, декілька статей він присвятив відомим діячам в еміграції Саві Чернецькому²⁹ та Агапію Гончаренкові³⁰.

У квітні 1950 р. Я. Чиж почав дописувати до журналу “Вільна Україна”, де в 1956 р. вийшла згадана вище стаття “Драгоманів про “Споминки” А. Гончаренка” та ще одна про еміграцію з України³¹.

Певним підсумком довгорічних розшукув матеріалів і документів до історії української громади в Америці є велика праця Я. Чижа “The Ukrainian Immigration in the United States”, матеріали до якої збирав не один десяток років. По це він писав до Василя Галича 12 квітня 1932 р.: “Я теж вже від довшого часу збираю матеріяли для цього діла та пробую їх так сязк порядкувати”³². Через чотири роки 8 червня 1936 р. писав: “Я дальше збираю матеріяли для історії української іміграції і може за рік-два найду час (і видавця) для такої праці”³³.

Стаття написана англійською мовою, хоча і надрукована в україномовному Альманасі – органі Українського Робітничого Союзу. Це одна із його небагатьох англійських статей, яка повністю присвячена українській громаді. Автор пробував донести інформацію про українців до американського читача, а також до нового покоління українців, які не володіли мовою своїх батьків.

Ця розвідка на 32 сторінках складається із вступу та 12 розділів, в яких описав причини імміграції з України до Америки. Автор старався охопити і описати різноманітні аспекти суспільно-культурних змагань українців в американському суспільстві: характеризує діяльність релігійних громад, політичних структур, братських, суспільних і культурних організацій, культурне життя, пресу, а також внесок окремих українців у американське життя. Важливим є не лише опис того, як українці пристосовувались до життя на чужині, але й те, як вони допомагали матеріально та духовно своїй новій батьківщині. Праця базується на багатій джерельній базі, є 69 посилань на інші публікації. Надає також

значне місце статистичним даним із офіційних американських джерел, а також статистичним даним братських організацій та церковних громад.

Декілька статей написано у співавторстві із професором Університету в Нью-Йорку Джозефом Роучеком, який у свій час спонукав Я. Чижу до наукових досліджень. Ці спільні публікації стосувались історії української і російської етнічних громад в США і виконувались в рамках двох видавничих проєктів³⁴. Крім того, вони разом видали огляд української соціологічної думки до 1914 р.³⁵ З іншим американським автором Семюелем Уоллесом спільно написана праця про долю Західної України під польською окупацією – полонізацію, колонізацію та пацифікацію³⁶. З Рідом Льюїсом опублікована праця, в якій розглядались організації усіх етнічних громад (включно і з українською), що проживали в США³⁷.

Велика частина доробку дослідника не побачила світ. Серед неопублікованих матеріалів в Архіві-музеї УВАН зберігаються: “Теперішнє питання еміграції” – машинописна стаття (12 арк.,) про еміграцію з Польщі до заморських та європейських країн. В статті пояснює причини та аналізує сучасний стан еміграції українців із Галичини, подає економічний і соціальний аналіз тих країн (Німеччина, Канада, Аргентина), куди “повинна йти еміграція зі Західної України” та дає рекомендації українцям. Оглядова стаття “Про еміграцію” складається із наступних частин: загальний огляд, огляд еміграції поляків, українців та росіян до кінця XVIII ст.; загальний огляд еміграції в XIX та XX ст., де подано огляд української еміграції в XIX та XX ст. окремо в Росії і в Австро-Угорщині до 1914 р., загальний огляд повоєнної еміграції, де йдеться про українську еміграцію в Росії, Румунії, Чехословаччині, Польщі. Серед інших досліджень: “Драгоманов та Павлик про Гончаренка” (10 арк.) та ін.

Маємо декілька посилань на наукові дослідження Я. Чижу пера українських та американських дослідників. Матвій Стахів³⁸ покликається на нього як дослідника перших поселень українців в США: “Колишній редактор “Народної Волі” в Скрентоні, Ярослав Чиж, що спеціально студіював питання української іміграції в З’єднаних Державах Америки, наводить у своїй студії докази, що тільки в одній Пенсильванії в роках 1726 – 1776 було вже багато українців поселених на постійно. Він на основі інших праць вчисляє цілий ряд родин з українськими іменами і прізвищами, що були тоді поселені в цій англійській колонії. Українці записали своє ім’я також в Революційній Війні Америки за визволення з підданства британському королеві”³⁹.

Василь Галич писав про те, що в 1930-х рр. Я. Чиж вивчав американські архівні матеріали рекрутів Континентальної Армії Дж. Вашингтона і знайшов там декілька українських прізвищ⁴⁰.

У збірнику “The Ukrainian Heritage in America” Галина Миронюк пише, що в Дослідному центрі історії імміграції (Immigration History

Research Center) при Міннесотському університеті в Міннеаполісі є архіви трьох найбільш відомих дослідників про українців в Америці: Ю. Бачинського, В. Галича та Я. Чижа. Зокрема, згадується стаття останнього “Ukrainian Americans: A Survey of Current Political Attitudes and Activities with Respect to their Country of Origin” (1951) та ін.⁴¹

Іван Кедрин в книзі споминів “Життя. Події. Люди” пише про свого давнього товариша: “Ярослав Чиж... став одним із піонерів українського життя на цьому континенті... Чиж був надзвичайно зручним політиком і тактиком: він, наприклад, не раз інспірував мене, щоби написати у “Свободі” критичну статтю, до якої давав мені фактичні дані, та на яку він міг би покликатися, інтервеніюючи у даній справі в американських чинників. Це стосувалося, наприклад, насичення Фондації Форда, опісля “Фонду Східньої Європи”, неприхильним українцям персоналом... Це він інспірував мене написати цілий цикл статей про потребу українсько-жидівського порозуміння. Із частин розмов із ним я черпав теми до різних своїх статей, Він познайомив мене теж з багатьма цікавими людьми – з-поза українського світу...”⁴².

Американський автор Е. Гантер в праці про іншомовну пресу США присвятив Я. Чижу та українцям окрему главу, називаючи Я. Чижа “ходячою енциклопедією етнічної преси в Америці”: “Він носив томи інформації в голові, яку він зібрав як журналіст, письменник і консультант з іншомовної преси на протязі десятиків років” (переклад наш. – Я. С.)⁴³.

В Америці Ярослав Чиж прожив 36 років, працюючи як дослідник, редактор і журналіст. Належав до еліти давньої української імміграції, зберігав завжди надзвичайний сентимент до років своєї військової служби і, хоч займав поважне становище в американській установі, був завжди українським державником, щирим демократом, робив великі послуги цілій українській визвольній справі. На могилі Я. Чижа в Нью-Йорку згідно його волі зроблено напис “Сотник січових стрільців”⁴⁴.

Президент УНР в екзилі С. Витвицький назвав Ярослава Чижа “одним з передових публіцистів, визначним громадським і політичним діячем”⁴⁵.

Примітки:

¹ Матеріали до статті були, переважно, зібрані автором під час наукових досліджень в рамках спільного проекту Програми академічних обмінів імені Фулбрайта та Інституту Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців імені Вудро Вілсона (м. Вашингтон, США) в вересні 2004 – березні 2005 рр.

² Про Я. Чижа див.: Українська Загальна Енциклопедія. – Т. 3. – С. 1184; Encyclopedia of Ukraine / Ed. by Volodymyr Kubijovyc. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1985. – Vol. I. – P. 496-497; Енциклопедія України / Під ред. В. Кубійовича. – Мюнхен: Молоде жит-

тя, 1984. – Перевидання в Україні. – Т. 10. – Львів, 2000. – С. 3747; То Ве Honored // Свобода. – 1954. – 13 березня. – Ч. 49; Спомин про Я. Чижа // Свобода. – 1959. – 15 січня; Ті, що відійшли: Ярослав Чиж // Голос комбатанта: Журнал об'єднання б. вояків-українців в Америці. – Нью Йорк, 1959. – Весна. – Ч. 2 (8). – С. 29; Пам'яті Ярослава Чижа // Бюлетень УВАН. – Нью Йорк, 1959. – Грудень. – С. 5; Yaroslav J. Chyz // The Annals of the Ukrainian Academy. – New York, 1959. – P. 1699; [Ярослав Чиж] // Свобода. – 1960. – 22 листоп. – Ч. 224; Кедрин І. Життя – Події – Люди: Спомини і коментарі. – Нью Йорк: Вид-ва кооператива “Червона Калина”, 1976. – С. 103, 297, 298, 301, 352, 496, 498, 499, 581, 582, 627; The Ukrainian Heritage in America // Ed. Walter Dushnyck, N. L. Fr-Chirovsky New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1991. – P. 3, 27, 129, 288, 310, 460, 646; та ін. *Архівні матеріали*: ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ Рукописів. – Ф. 252. – Оп. 1. – Спр. 850. – Арк. 1; Там само. – Ф. 252. – Оп. 2. – Спр. 836. – Арк. 33; Архів-Музей УВАН (Нью-Йорк, США). Архів Я. Чижа (фонд LXXIV); Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). Архів Я. Чижа (ІНРС 446).

³ Макух І. На народній службі. – Дітройт: Укр. Вільної Громади Америки, 1958. – 628 с.

⁴ Стахів М. Нова Україна в Америці. Національно-громадська діяльність української імміграції в З'єднаних Державах Америки на тлі братських організацій // Ювілейна книга УРС. 1910 – 1960. – Скрантон, 1960. – С. 113.

⁵ MacDougall Sally. Language for All // New York World Telegram. – New York, 1944. – November 7. – P. 1; Cartwright Marguerite. People you should know // Courier Magazine. – September. – 1955. – P. 3;

⁶ Кравченко О. “Народна Воля” та її редактори // Альманах Українського Братського Союзу (Almanac of the Ukrainian Fraternal Association). 1988. – Scranton, 1987. – С. 105-108.

⁷ Чиж Я. Автобіографія // Архів-Музей УВАН (Нью-Йорк, США). – Архів Я. Чижа (фонд LXXIV).

⁸ Народне Слово. – 1953. – 11 червня. – Ч. 22.

⁹ Світ І. З діяльності комісії для вивчення історії укр. імміграції в Америці (1953 – 1960) // Український історик. – 1971. – Т. 8. – № 3-4. – С. 99-105.

¹⁰ Український Прометей. – 1956. – Ч. 21.

¹¹ Світ І. З діяльності комісії для вивчення історії української імміграції в Америці // Український історик. – 1971. – Р. VIII. – Ч. 3-4 (31-32). – С. 103.

¹² Український Технічний інститут в Нью-Йорку. Лист до Йозефіни Чиж. Нью-Йорк. 15 грудня 1958 р. // Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). – Архів Я. Чижа (ІНРС 446). – Фолдер 1. – 1 арк. – Машинопис.

¹³ УВАН. Лист до Йосипи Чиж. Нью-Йорк. 22 січня 1959 р. // Там само. – 1 арк. – Машинопис.

¹⁴ УВАН. Лист до Джозефіни Чиж. Нью-Йорк. 6 квітня 1959 р. // Архів-Музей УВАН (Нью-Йорк, США). – Архів Я. Чижа (фонд LXXIV). – 1 арк. – Машинопис.

¹⁵ Кєдрин І. Життя-Події-Люди: Спомини і коментарі. – Нью Йорк: Червона Калина, 1976. – С. 499.

¹⁶ Народна Воля. – 1936. – 10 березня. – Ч. 28. – С. 2, 3.

¹⁷ Народна Воля. – 1930. – Ч. 8.

¹⁸ Народна Воля. – 1937. – Ч. 33-35.

¹⁹ Народна воля. – 1938. – Ч. 33.

²⁰ Народна воля. – 1935. – Ч. 122.

²¹ The War and the Foreign Language Press // Common Ground. – New York, 1943. – Spring; Number, Frequency, Distribution and Circulation of the Foreign Language Press in the United States // Interpreter Release of the Common Council for the American Unity. – New York, 1943. – October 13. – Vol. XX. – No. 37; Changes in the Foreign Language Press // Interpreter Release of the Common Council for the American Unity. – 1947. – June 12. – Vol. XXIV. – No. 26; 225 Years of the U.S. Foreign Language Press: Notes on its Influence, History and Present status // Interpreter Release of the Common Council for the American Unity. – New York, 1960. – P. 1-9 (помертно).

²² Ювілей української преси і книжки в Америці (1886 - 1896 - 1936) // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 134-138; Півстоліття української преси в Америці // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1939. – Скрантон, Па., 1938. – С. 117-128;

²³ Шахтарський страйк у Пенсильвенії 1902 року // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 78-88; Вістки про українців в Америці перед горожанською війною // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 101-111.

²⁴ Федеральна статистика й українці // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1935. – Скрантон, 1934. – С. 137-147; Число і розміщення українців у Сполучених Державах // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 117-126.

²⁵ Українські емігранти на Гаваях // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1936. – Скрантон, Па., 1935. – С. 80-92; Дубовий А., Чиж Я. Українські колонії в Норт Дакоті // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1936. – Скрантон, Па., 1935. – С. 134-145; Українці на Гавайських островах // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 139-142; Українці в Норт Дакоті і Монтані // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1939. – Скрантон, Па., 1938. – С. 92- 100; Американський Південний Захід // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1941. – Скрантон, Па., 1940. – С. 109-118.

²⁶ Українські з'їзди в Америці // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1941.- Скрантон, Па., 1940. – С. 42-55; Національностеві гру-

пи в Америці та їх агенції // Ювілейний Календар Українського Робітничого Союзу. – Скрантон, Па., 1941. – С. 77-80.

²⁷ The Ukrainian women and their Organizations // Jubilee Book of the Ukrainian Women's League of America, 1925 – 1940. – New-York: Ukrainian National Women's League of America, 1940.

²⁸ Перші згадки про Тараса Шевченка в Америці // Шевченко: Річник 3. – Нью Йорк: УВАН, 1954. – С. 33-35; Шевченко в Негрській школі // Шевченко: Річник 4. – Нью Йорк, 1955. – С. 45. – [Видання Шевченківської конференції УВАН в США]; A figure in the Ukrainian past: when was Shevchenko's name first mentioned in this country // Ukrainian Life. – 1941. – March. – 2.3 6-7.

²⁹ На спогад Сави Чернецького // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1936. – Скрантон, Па., 1935. – С. 112-117.

³⁰ Агапій Гончаренко // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1935. – Скрантон, 1934. – С. 112- 122; Драгоманів про “Споминки” А. Гончаренка // Вільна Україна. – Нью Йорк, 1956. – Ч. 11. – С. 35-41; Андрій Агапій Гончаренко // Календар Свободи на 1957. – УНС: Джерзі-Сіті, 1957. – С. 73-80.

³¹ Край і еміграція. Жмут світла на декілька філософських аксіом // Вільна Україна. – Нью Йорк, 1956. – Ч. 8. – С. 4-8

³² Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). – Архів В. Галича (IHRC 16). – Фолдер 32.

³³ Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). – Архів В. Галича (IHRC 16). – Фолдер 41.

³⁴ Chyz Y., Roucek J. Russian Americans // Our Racial and National Minorities / Editors F. J. Brown and J. S. Roucek. – New York, 1937. – P. 200-210. Also in One America / Editors F. Brown and J. Roucek. – New York, 1945. – P. 120-127. Revised edition; Chyz Y. J., Roucek J. S. Ukrainian Americans // Our Racial and National Minorities / Editors F. J. Brown and J. S. Roucek. – New York, 1937. – P. 210-219. Also in One America / Editors F. Brown and J. Roucek. – New York, 1945. – P. 128-135. Revised edition; Chyz Y. J., Roucek J. S. The Russians in the United States // Slavonic Review. – London Univesity. – April 1939. – Vol. XVII. – No. 51. – P. 638-658.

³⁵ Chyz Y., Roucek J. Ukrainian Sociology before 1914: An Outline of Studies on Ukrainian Sociology // Journal of Central European Affairs. – April 1941. – Vol. I. – No. 1. – P. 74-87. Reprinted in Ukrainain Life: A Monthly for Americans of Ukrainian descent. – Scranton, Pa., 1941. – July. – Vol. II. – Number 7. – P. 8-10.

³⁶ Wallace S., Chyz Y. Western Ukraine under Polish Yoke (Polonization, Colonization, Pacification) // The Ukrainian Review. – New York, 1931.

³⁷ Yaroslav J. Chyz, Read Lewis. Agencies Organized by Nationality Groups in the United States // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – Philadelphia, Pa., 1949. – Vol. 262. Reappraising Our Immigration Policy (Mar., 1949): P. 148-158.

³⁸ Стахів М. Нова Україна в Америці. Національно-громадська ді-